

ZAKAR PÉTER

„Kossuth a magyarok Mózesé”

Liberális egyháziak Kossuth-képe 1848/49-ben*

A magyar történelem meghatározó alakjai közül kétségtelenül Kossuth Lajos vált leginkább kultikus alakká. A Kossuth-kultusz már a politikus életében áthatotta az egész magyar társadalmat. Ismereteink szerint e jelenség első megnyilvánulásai a forradalmat megelőző időszakra tehetők. Kossuth publicisztikai munkásságával maga is hozzájárult a személye körüli kultusz kialakulásához, ellenzéken belüli vezető szerepének megerősödése, majd a polgári átalakulás számos neki tulajdonított intézkedése (pl. a jobbágy-felszabadítás) pedig tovább erősítette ezt a folyamatot.¹

Néprajzi irodalmunk az utóbbi évtizedekben nagyobb érdeklődést mutatott a Kossuth-kultusz iránt, mint korábban. Ugyanakkor a papság szerepét még olyan kiváló tudósok is, mint Ortutay Gyula, abban látták, hogy vad és gyűlölködő Kossuth-ellenes propagandát folytattak, amely azonban nem gyakorolt hatást a népre. Tették ezt annak ellenére, hogy ismert volt előttük Sárosi Gyula híres verse, a Farsangi dal, amelyben a költő Kossuthot Isten második fiának nevezte, az elnyomott népet pedig azzal biztatta, hogy eljön még Messiása. Kézenfekvő lett volna a feltételezés, hogy a lelkészek körében is lehettek olyanok, akik a sajátos Kossuth-kultusszal kívánták erősíteni a szabadságharc táborát. A sztálinista Andics Erzsébet írásai és tudománypolitikai tevékenysége azonban eleve kizárta annak lehetőségét, hogy a Kossuth-kultusz kialakulásában a liberális papság szerepe felé forduljon a kutatók figyelme.²

Jelen tanulmányunk hipotézise szerint a Kossuth-kultusz megerősödésében és meggyökeresítésében a magyarországi egyháziaknak is szerepük volt. E jelenség fejlődését tehát – sok más tényező mellett – magából a kultuszból, pontosabban a szent cselekményeket végrehajtó papok és lelkészek tevékenységéből is lehet eredeztetni. A feltételezés nem új. Nemrégiben Gáborjáni Szabó Botond elemezte a „Kossuth magyarok Mózesé” toposzt. Mint ismeretes, 1849. január 7-én, a debreceni Piac utcai kapuőr e bejegyzéssel örökítette meg az Országos Honvédelmi Bizottmány elnökének megérkezését a városba. A szerző következtetése szerint „Kossuth a református közvélemény szemében legitim, Isten által küldött szabadítónak minősült, mert a véleményformálók sorozatosan annak minősítették”.³ Kérdés, hogy ez a toposz vajon egyedül a reformátusoknál jelent-e meg, vagy más felekezetek liberális politikai meggyőződésű lelkészei is éltek ezzel a kifejezéssel. Továbbá választ keresünk arra is, hogy a korabeli szabadelvű lelkészek prédikációiban milyen összefüggésekben jelent meg Kossuth alakja 1848–49-ben.

Kossuthnak mint politikai megváltónak a szerepeltetésére már 1847-ből van adatunk. Az országgyűlési választásokat megelőzően Podmaniczky Frigyes báró, a nagy hírnévre szert tett váci kortes tanya vezetője a „Fehér hajó” nevű fogadóban tartott egyik választási

* Tanulmányunk a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

¹ Hermann Róbert: Kossuth Lajos élete és kora. Budapest, 2002. 120–121.

² Ortutay Gyula: A nép művészete. Budapest, 1981. 131–143. Megjegyzendő, hogy Ortutay Gyula „Kossuth Lajos a magyar nép hagyományaiban” című tanulmánya először 1952-ben jelent meg.

³ Gáborjáni Szabó Botond: A szabadság szent igéi. A tiszántúli református egyházi vezetés és a Debreceni Kollégium 1848/49-ben. Debrecen, 1999. (a továbbiakban: Gáborjáni Szabó) 21.

beszédében Kossuthot „mint politikai megváltót” Jézus Krisztussal hasonlította össze, kivívva ezzel a jelenlévő kortesek tetszését, illetve a helybeli konzervatívok, valamint a váci egyházmegyérs katolikus papság rosszallását is.⁴ Ez a rosszallás mindenképpen arról tanúskodik, hogy Kossuth transzcendens tulajdonságokkal történő felruházása ekkor még szokatlan volt a katolikus vallásukat gyakorló hívő rétegek körében.

Mielőtt rátérnénk a szentbeszéd elemzésére, röviden ki kell térnünk az Osztrák Császárság és benne Magyarország egyházpolitikai helyzetének a jellemzésére. Az 1848-as forradalmat megelőzően a törvényesen bevett felekezeteknek Európában éppen úgy, mint Magyarországon, egyszerre több fronton kellett küzdeniük. Először is az állam – az európai gyakorlatnak megfelelően – erőteljesen beavatkozott az egyházi életbe. A protestáns és ortodox felekezet autonómiáját ugyan törvény biztosította, de az állami felügyeleti jog rájuk is kiterjedt. A felekezetek ennek ellenére keresték az állam szövetségét, hogy az egyre erőteljesebben jelentkező elvilágiasodással szemben felléphessenek. Az indifferentizmus főként a tanult rétegek körében hódított, de a szociális válság elmélyülésével az alsóbb rétegeket is elérte. Ez a kihívás azután különböző válaszreakciókat szült. Egyesek a válság leküzdése érdekében reformokat sürgettek, így születtek meg az ún. megújulási mozgalmak (liberális katolicizmus, ultramontanizmus, neopietizmus stb.). A hagyományokat nagyobb mértékben tiszteletben tartó konzervatívok viszont, akiket a pápák is támogattak, az általuk vallott értékek határozottabb képviselőit, illetve a liberalizmus totális elutasításában látták a kiutat.⁵

A 18. század végén a felvilágosult abszolutizmus a katolikus egyházat hazánkban is erőteljesen az állam irányítása és ellenőrzése alá vonta, miközben a bevett felekezetek számára ha nem is egyenjogúságot, de mindenképpen szabad vallásgyakorlatot igyekezett biztosítani. A Habsburg Birodalomban érvényesülő sajátos egyházpolitikai rendszer, a jozefinizmus késői időszakához tartozik az általunk vizsgált 1848–49-es forradalom és szabadságharc is. A jozefinista állam még nem formált igényt arra, hogy magát a vallástól teljesen függetlenítse, de a politika területén teljes autonómiát biztosított a maga számára. Ugyanakkor a jozefinizmus nem alakított ki koherens világszemléletet. Meghatározó eszméit a felvilágosodás közvetítette, így például a transzcendenciától történő elhatárolódást, az ész szerepének hangsúlyozását, a „misztikus” rajongás és a csodákban való hit elvetését. Jellemző példa ezen értékek hatására a jozefinista történelemszemlélet, amely a haladásba vetett hit következtében a misztikummal szemben átvette a felvilágosodás negatív értékítéletét. A késői janzenizmus, illetve febronializmus nyomán megjelent az igény a katolikus egyház demokratizálására. A pápa, illetve a püspökök kormányzati hatalmának korlátozása csak egy olyan reformtörekvés a sok közül, amelyet a jozefinizmus erősített fel, és amelyek 1848–49-ben immáron a liberalizmustól áthatva fontos szerepet játszottak.⁶

A katolikus egyházon belül a 19. század első felének prédikációs irodalmában is határozott változások figyelhetők meg. A klasszikus jozefinizmus hatása következtében nemzedékek nőttek fel az egyházon belül hiányos patológiai, liturgikus, illetve dogmatikai ismeretekkel. Az egyháztörténet erkölcsi kritikává vált, a dogmatikát pedig elszakították az erkölcsantól. A papképzés hangsúlyát a gyakorlati lelkipásztori ismeretek oktatására he-

⁴ Podmaniczky Frigyes sógora, aki a konzervatív párt híve volt, meg is üzenté rokonának, hogy e merész hasonlatáért meg fogja veretni a szónokot. B. Podmaniczky Frigyes: *Napló-töredékek*. 1824–1887. Budapest, 1888. II. kötet. 185–186.

⁵ Hardtwig, Wolfgang: *Die Kirche in der Revolution 1848/49. Religiös-politische Mobilisierung und Parteibildung*. In: *Die Revolution in Deutschland und Europa 1848/49*. Göttingen, 1998. (a továbbiakban: Hardtwig) 80–82.

⁶ Valjavec, Fritz: *Der Josephinismus. Zur geistigen Entwicklung Österreichs im 18. und 19. Jahrhundert*. Brunn–München–Wien, 1944. 23–42. További jozefinista jellegű követelések voltak 1848-ban a nemzeti nyelvű szertartások igénye, az egyházi előjárók szabad választása, a szerzetesrendek feloszlata, a cölibátus eltörlése stb.

lyezték: főként szónoklanttant, illetve állapotbeli erkölccsant (Hogyan viselkedjünk hivatalos hatóságokkal szemben?) oktattak a papnövendékeknek. II. József halála után a megyéspüspökök ugyan visszanyerték hatalmukat a papképzés fölött, de a pozsonyi ún. centrális szeminárium fentebb röviden ismertetett rendszerét toldozgatták csak az egyes papnevelő intézetekben. A praktikus ismeretek, a felvilágosodás eszméinek oktatása a katolikus papság jelentékeny részét felkészítette a szabadelvű tanok befogadására. Aszketikus könyvek helyett a papok hírlapokat olvastak, s nagy részük büszke volt valamely nemzeti mozgalomban (magyar, szlovák, román stb.) játszott szerepére. Nagyon fontos változás az is, hogy az 1830-as években már szokássá vált a felkészülés nélküli prédikáció, ami így a tanult anyagok befolyását erősítette. Ráadásul elterjedt az a felfogás, hogy a plébánosnak nem kell prédikálni, ami a fiatal és szociálisan elégedetlen, politikailag pedig liberális lelkészek befolyását erősítette a prédikációs irodalomban.⁷

Mindez azért fontos számunkra, mert a Kossuthról szóló liberális lelkészek többségét – még a protestánsokat is – többé-kevésbé áthatotta a jozefinizmus. Amint az köztudomású, a felvilágosodás és nyomában a jozefinizmus is a lelkészeket olyan állami alkalmazottaknak tekintette, akiknek feladata az államérdekek szolgálata. Voltaire világosan megfogalmazta, hogy „a papok körülbelül olyan szerepet játszanak az államban, mint a házitanítók a polgárok házában: az a dolguk, hogy tanítsanak, imádkozzanak, példát mutassanak; semmiféle hatalmuk nem lehet a ház urai fölött...”⁸ A hasonlatból önként adódik az állam szinte korlátlan befolyása az egyház életében, ugyanakkor a „hivatalnokok”, azaz a lelkészek egzisztenciájának a biztosítása is. Az állami fizetés esetleges elfogadása nagy vitát váltott ki 1848-ban a bevett felekezeteken belül, hiszen az az állami befolyás növekedésével járt volna együtt. A későbbiekben még sokat idézett Könyves Tóth Mihály debreceni prédikátor megemlíti, hogy a Tiszántúlon sokan feltétlenül nélkül vetnék magukat az állam kezébe. A debreceni és békéscsabai traktus viszont minden terhet viselne, csak ne függjön az államtól. Szerinte a legjobb az lenne, ha az iskolákat átvenné az állam, az egyházakat („a pápistát is”) pedig magára hagyná. „Az életrevaló megmarad” – fejezte be gondolatmenetét barátjának, Török Pálnak írt levelében 1848. május 13-án.⁹

Ennél is fontosabb azonban a vulgáris jozefinizmus magyarországi hatásaira utalni. 1848-ban, amikor az alábbiakban felidézendő prédikációk elhangzottak, a magyar társadalom jelentős része már úgy tekintett a lelkészekre, mint hivatalnokokra, akiknek a (liberális) állam érdekeit kell szolgálniuk. Ha egy pap önálló véleményt formált az eseményekről, az könnyen pórul járhatott. Komorny Pál névű katolikus lelkész például, amikor 1848-ban Nagyvezekényen kihírdették az áprilisi törvényeket, ahelyett, hogy segített volna értelmezni azokat, elkezdett ironizálni afölött, hogy az irtványföldek után a parasztok a földesúrnak továbbra is kötelesek járandóságukat fizetni. Mint mondta, a magyar minisztérium úgy viselkedett, mint a pesti komédiás, aki összedoboltatta a népet és kihírdette, hogy majmok és kutyák táncát fogják előadni. Erre a kíváncsi nép megjelent, s miután a komédiás beszédte a pénzt az összesereglettektől, kijött a gyereke és a nézőknek azt mondta: „Už nebude komedia, lebo mamička je opila”.¹⁰ A Bars vármegyei törvényszéknek azonban nem volt jó humorérzéke és megbotránkozva terjesztette fel az esetet az Esztergomi Főegyházmegye helynökségének. A törvényszék szerint ugyanis a papnak „a nép oktatása, felvilágosítása és a törvényes előjáróság éránti tartozó engedelmesség és tekintély fenntartójának lennie kellett”, e hivatásáról megfeledezett, midőn „a nép kedélyek fel-

⁷ Mihalovics Ede: A katolikus prédikáció története Magyarországon. II. kötet. Pázmány Pétertől napjainkig. Budapest, 1901. 456–467.

⁸ Voltaire: Filozófiai ABÉCÉ. Fordította: Gyergyai Albert, Réz Pál. Válogatta és az utószót írta Réz Pál. A jegyzeteket összeállította Ferenczi László. 345.

⁹ Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára. (a továbbiakban: DRE RL) C 93. Török Pál levelezése. 15. d. (1848–1852). Nr. 991.

¹⁰ Már nem lesz komédia, mert anyuka részeg. (szlovák)

izgatásával, a törvényes Előljárásságra alkalmazott gúnyos hasonlításai, becstelenítő kifejezései, és gondatlanul hintegetett beszédei által engedetlenségre a népet mintegy kész akarva izgatni nem átalotta”. A törvényszék rosszallását fejezte ki a lelkész „szántszándékos bujtogatásai” felett, és az ügyet felterjesztette az érseki hatóságnak.¹¹ A névedei lelkész esete rávilágít arra, milyen szűk politikai mozgásteret volt 1848 tavaszán a magyarországi lelkészeknek.

Az 1848-as pesti forradalom és az azt követő átalakulás elsöpörte a jobbágyok által évszázadok óta fizetett egyházi adót, a tizedet, továbbá biztosította a katolikus, protestáns és ortodox felekezetek teljes egyenjogúságát. A tizedről az utolsó rendi országgyűlésen jelen volt egyházi követek maguk mondtak le 1848. március 18-án a liberális politikusok nyomására, és nem utolsó sorban a francia forradalom eseményeiből okulva. A felekezetek egyenjogúságának kimondása kapcsán megkísérelték a korábban állami kezelésben lévő vallási- és oktatási alapjaik fölötti korlátlan rendelkezési jog megszerzését, de erőfeszítésük nem járt sikerrel. Nem sietett segítségükre a szintén szorult helyzetben lévő uralkodó, illetve a bécsi politikát ténylegesen irányító politikusok egyike sem.¹²

Az egyházi vezetők, hasonlóan más európai országokhoz felhagytak a liberalizmus valamennyi formájának nyílt kritikájával, valamint a modernizáció elutasításával, és szinte kivétel nélkül üdvözölték a változásokat. Ezt a politikai irányvonalat erősítette hagyományos királyhűségük is, hiszen az uralkodó 1848. április 11-én szankcionálta a törvényt, ezáltal a korábbi évszázadok során már jól begyakorolt elv („Non est potestas nisi a Deo”)¹³ alapján az új rendszerrel sem fordulhattak szembe. A polgári átalakulás gyorsan zajlott le, a jobbágyfelszabadítás befejezett tényévé vált, és a Batthyány-kormány az adott politikai helyzetben, a nemzetközi összehasonlításokat is figyelembe véve 1848 tavaszán a konzervatív politikai elit számára is a legjobb megoldásnak tűnt.¹⁴ Így a zömében konzervatív beállítottságú püspökök sem is tehettek mást, mint hogy alkalmazkodtak az új játékszabályokhoz, és igyekeztek minél előnyösebb helyzetet kiharcolni maguknak a kialakuló polgári állam keretei között. Ennek érdekében Magyarországon is kísérletet tettek híveik mérsékelt bevonására az egyház világi ügyeibe (oktatás, alapítványok kezelése), aláírásgyűjtésbe kezdtek törekvéseik támogatása érdekében, megkíséreltek létrehozni egy katolikus könyvkiadót és nagyobb figyelmet fordítottak a katolikus sajtóra is. Erőfeszítéseik ellenére a modern politikai katolicizmus megjelenésére még évtizedekig kell várni Magyarországon. A politikai helyzet nem tette lehetővé egy modern, szervezett tömegmozgalom, illetve párt létrehozását.¹⁵

A magyarországi felekezetek lelkészei jelentős szerepet játszottak abban, hogy a Batthyány-kormány vidéken is nagyobb zökkenők nélkül tudta átvenni a közigazgatást. A legfontosabb feladat ekkor az átalakulás békés mederben tartása, illetve az „áprilisi törvények” paraszti tömegek számára történő megmagyarázása volt. Ezért az 1848 tavaszán elhangzott prédikációk leggyakrabban hangoztatott elemei a kormány támogatása és a birodalmon belül elnyert önállóság éltetése mellett a közcsend és közrend megővésére irányuló felszólítások voltak. E prédikációk világosan mutatják, hogy a lelkészek ekkor a magyar társadalmon belül olyan csoportot alkottak, akiket a társadalom más csoportjaitól – többek között – a nyelv használatában mutatkozó különbségek választottak el. Világos azonban,

¹¹ Prímási Levéltár. Archivum Ecclesiasticum Acta Vicariatus Strigoniensis. Num. Princ. IX. 1.cs. V 396. 1848:1375.

¹² Hermann Egyed: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. München, 1973. (a továbbiakban: Hermann E.) 421–424.

¹³ Róm. 13, (Nincs hatalom, csak Istentől.)

¹⁴ Gergely András: 1848-ban hogy is volt? Tanulmányok Magyarország és Közép-Európa 1848–49-es történetéből. Budapest, 2001. 472–473.

¹⁵ Csorba László: A vallásalap „jogi természete”. Az egyházi vagyon problémája a polgári átalakulás korának Magyarországon. Budapest, 1999. 47–71.

hogy ebben az esetben többről van szó, mint pusztán nyelvi különállásról. A lelkészek egy szociolingvisztikai értelemben vett beszélőközösséget alkottak, amelynek tagjai nem csak nyelvi, hanem társadalmilag is – hagyományaik, műveltségük, társadalmi megbecsültségük és feladataik változása következtében – jól körülhatárolható csoportot alkottak a magyar társadalmon belül. E csoport prédikációi közül fogunk az alábbiakban néhányat megvizsgálni Kossuth Lajos szerepének értékelése szempontjából.¹⁶

Fentebb már utaltunk arra, hogy a késői jozefinizmus milyen elvárásokat támasztott a papsággal szemben. A forradalom a politikai irányzatok tekintetében változást hozott, hiszen a magyar közvélemény meghatározó része 1848 tavaszán a király mellett immár az újonnan megalakult kormány, illetve a polgári átalakulás melletti hűség kinyilvánítását is elvárta a lelkészektől. Kossuth neve 1848. március végén a prédikációkban rendszeresen felbukkant. Jelenlegi ismereteink szerint először Révész Bálint, a gyakorlati teológia professzora hozta kapcsolatba Mózes és Kossuth történelmi szerepét,¹⁷ a debreceni kollégium diáksága előtt 1848. március 22-én tartott beszédében. Ebben üdvözölte az osztrák abszolutista kormányzat bukását, majd megállapította, hogy hazánkban is „hosszas álom aludt kínos sírjában, eleven-holtan a szabadság szelleme”. Ezt követően méltatta Kossuth Lajos történelmi szerepét: „S ím hazánk nemtője s nagy fia Kossuth fegyvertelen kezekkel megmozgató a nagy követ, majd levevék azt dicső Nádorunkkal, s a feltámadt halottat jó királyunk visszaadá a nemzetnek!”¹⁸

Kossuth ebben az interpretációban (a valósághoz hasonlóan) kezdeményező szerepet játszik az események alakításában. De ekkor még a magyar politikai elit más tagjai is szerepet kapnak mellette, igaz, István nádor megjelenítését az eseményekben játszott valós szerepe mellett a hagyományok is indokolhatták. Ugyanakkor Kossuth számára mindenképpen társadalmi emelkedést jelentett, hogy személyét egy Habsburg főherceggel említik együtt, aki ráadásul Magyarország hagyományosan legfontosabb közjogi méltóságát is betöltötte. A halott, illetve a szabadság feltámasztása a hívők körében többek között Lázár föltámasztására emlékeztethette a hívőket, nyitva hagyva a lehetőséget Kossuth isteni attribútumokkal való felruházása előtt.¹⁹

Révész Bálint fentebb idézett beszédében még egyszer érintette Kossuth Lajos történelmi szerepét. Hallgatóságát a professzor a rend, a béke és a csend megőrzésére, majd a nemzetörségbe történő beiratkozásra szólította fel. Ezt követően kitért az átalakulás áldásainak taglalására, első helyen a sajtószabadságot, második helyen pedig a felelős kormány megalakulását említve. A felelős kormány kapcsán csak két személyre tért ki: Batthyány Lajos gróf miniszterelnökre és Kossuth Lajosra. Noha betartotta a hivatalos rangsort, így először a miniszterelnök szerepét méltatta, a pénzügyminiszterről valóságos himnuszt zengett, akinek tulajdonságai már-már transzcendentális jelleget öltöttek: „És te nemzetünk nemtője hazánk nagy fia Kossuth, kit egy idegen nép is oly lelkesedve, a tiszteletnek oly sok külső jeleivel fogadott –, te, ki nem csak az igazságnak apostola, de a szép, már jelenné vált jövőnek is jóslója valál –, te, ki az igazság küzdteréről hol letiltatál, hol börtönbe hurcoltatál –, te, az igazság láncot emelt, s mégis tántoríthatatlan bajnoka –, te, kinek lelkes gyűlpontja az igazságnak, fogvatkozást nem szenvedő napja a bölcsességnek, szíved élő forrása a nemes érzelmeknek, nyelved leghatalmasabb fegyvere az ékes szólásnak, te kinek kezeidbe tévé le Isten a mózesi csudatevő vesszőt nemzetünk vezérlésében, mit adjunk neked?”²⁰

¹⁶ Wardhaugh, Ronald: Szociolingvisztika. Fordította Pap Mária. Budapest, 2002. 102–107.

¹⁷ Révész Bálint (1816–1891) a Debreceni Református Kollégium professzora, 1848–49-ben nemzetőr tiszt. Gáborjáni Szabó 166.

¹⁸ Gáborjáni Szabó 63.

¹⁹ Jn 11, 38–44.

²⁰ Gáborjáni Szabó 65.

Itt Kossuth szerepe már határozottabban kiemelkedik környezetéből, ő az Isten által küldött szabadító, aki népét Mózeshez hasonlóan vezeti a Kánaán (a szabadság) felé. Tulajdonságai (megjósolja a jövőt, végtelenül bölcs stb.) a profétákra emlékeztetnek, legitimitációja pedig Mózesével egyenértékű. A zsidó és a magyar nép szenvedéseinek és megszabadulásának párhuzama gyakran felmerült a lelkészek igehirdetésében. 1848. március végén, április elején arra is szükség volt, hogy a polgári átalakulás alaptörvényeit a lelkészek értelmezzék, a zömében írni, olvasni nem tudó paraszti lakosság számára érthetővé tegyék. Így Könyves Tóth Mihály debreceni református lelkész arra oktatta híveit 1848. március 26-án Debrecenben, hogy a szabad földbirtok nem azonos a birtokok egyenlő mértékű felosztásával, két héttel később pedig arra figyelmeztette hallgatóságát, hogy az egyenlőség polgári társadalomban csak törvény előtti egyenlőség lehet.²¹ Igehirdetése során félreértetlenül célzást tett Kossuth politikai küzdelmeire. A zsidók egyiptomi fogsága kapcsán arról beszélt, „nem egyszer a tömlőbe elzárt, s ott a lángésznek tüzes kínjai között megedzett férfiakat a tömlőből szólítja elő a gondviselés, hogy vonják számadásra és ítéljék el az önkény erőszakoskodó zsarnokait”.²²

Számos 1848. március 26-án elhangzott prédikációt ismerünk, ezek tartalmát érdemes közelebbről is megvizsgálnunk. Pesten ezen a napon március 15-re emlékeztek, mint amely nap a magyar nemzet számára meghozta a szabadságot és az alkotmányos átalakulást. Sámuel Alajos katolikus belvárosi prépost-plébános a Nemzeti Múzeum lépcsőjén tartott beszédében főként „az alkotmányos királynak és a törvényes hatalomnak”, azaz a Bathány-kormányának történő engedelmeskedés fontosságát hangsúlyozta.²³ Március 15-e kapcsán arról sem feledkezett meg, hogy ama napon „a törvényes átalakulás élére kiállott lelkes honfiak mély belátással s megtörhetetlen kitűréssel felkarolták a nemzet százados kivánságait, azoknak rögtöni teljesítését a királyi trónnál sürgetendők”.²⁴

Szintén a böjt harmadik vasárnapján, azaz 1848. március 26-án prédikált Szarvason, az evangélikus templomban szlovák híveinek Placskó István lelkész.²⁵ Prédikációjának bevezetésében a bukott rendszert bírálta, amely az ember „Istentől kölcsönzött emberi jogait” nem engedte gyakorolni. Figyelemre méltó az is, hogy Placskó – hasonlóan Révész Bálinthoz – Mózes 2. könyvére alapozta mondanivalóját. Miután Mózes bemutatta a csodajeleket, a nép hitt és örült, hogy megemlékezett szenvedésükről, meghajoltak és arcra borultak.²⁶ A zsidó nép Mózes iránt tanúsított tiszteletét állította hallgatósága elé példaként a szarvasi evangélikus lelkész. Híveinek eszerint az Úrhoz kell fordulniuk és dicsőíteniük, s kérniük kell, hogy az átalakulás érdekében fáradozó „dicső emberek művét sikerrel koronázza. A népnek szabadságot nyerni, s azt megerősíteni nem könnyű dolog! Sok kívántatik ahhoz. Tekintsünk Mózesre, mennyit állott az ki népe szabadságáért! Tekintsünk

²¹ Könyves Tóth Mihály (1809–1895) 1848/49-ben belvárosi lelkész Debrecenben, 1848-ban a debreceni nemzetőrséggel részt vett Arad ostromában. Zoványi Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténelmi lexikon. Szerkesztette Ladányi Sándor. 3. javított és bővített kiadás. Budapest, 1977. (a továbbiakban: Zoványi-Ladányi) 345.

²² Gáborjáni Szabó 83.; Könyves Tóth Mihály e két szónoklata megtalálható még: Hartörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) 1848/49-es gyűjtemény, 52/29., 52/41.

²³ Sámuel Alajos (1804–1856) pest-belvárosi esperes-plébános. Zakar Péter: „Hazám sorsa az én sorsom”. Az Esztergomi Érsekség 1848/49-ben. Szeged, 2003. (a továbbiakban: Zakar 2003.) 112.

²⁴ Egyházi szózat, melyet a museum lépcsőzetén tartott nemzeti hálaünnep alkalmával 1848-iki március 26-án mondott, s közkívánatra kiadott Sámuel Alajos, a bold. Szűz Mária majki prépostja s belvárosi plébános. Pesten, 1848. 4.

²⁵ Placskó István (1806–1855) evangélikus lelkész, a Békés megyei 3. nemzetőrzászlóalj hadlelkésze a becskeréki táborozás során. Máté József: Megcselekedtük, amit megkötetelt a haza. (Utóirat 1848–49 szarvasi hőseiről.) Hely és dátum nélkül. (a továbbiakban: Máté) 63–64.

²⁶ Kiv. 4, 29–31.

Krisztusra mi rút halált szenvedett ki, ily lépésekért! Bizonyára azon uraknak kik most szabadságunkért oly erősen vívnak, míg azt a hazába és a nép közé egészen behozzák, sokat kell dolgozniok, és sok viszontagságot legyőzniök. Boldogok ők, de boldogok mi is ha az Isten jobbjá zentül is segítendi őket.”²⁷

Még abban az esetben is, ha Kossuth neve nem hangzott el szó szerint egy szentbeszédben, a kormány támogatását sürgető prédikációk a végrehajtó hatalom legnépszerűbb tagjának a tekintélyét is emelték, méghozzá egy olyan társadalmi réteg körében, ahol bőven akadt még meghódítani való lélek a szabadelvű politikai eszmék számára. Jó példa erre Molnár János székesfehérvár-belvárosi katolikus káplán 1848. március 26-án elhangzott beszéde a helybeli székesegyházban.²⁸ Ez a prédikáció felépítése szempontjából is az adott időszak tipikus szentbeszédének számít. A szónok ugyanis szinte ellefelezte a rendelkezésre álló időt a teológiai, illetve az evilági kérdések tárgyalása során. Mondanivalóját az egység gondolata fogta össze. Beszédének első felében arról szólt, hogy az Isten országában egységre van szükség, a második felében pedig arra tért át, hogy Magyarországon az átalakulás során az egység a legfontosabb, amelyet az új kormány határozott támogatásával érhetünk el. Molnár János szerint az adott pillanatban a rend és a béke fenntartása, nemzetünk dicsőségének megőrzése, továbbá a „jelen kormányunk iránti bizalom fenntartása” érdekében kell összefogni, egyesülni. „Százados óhajtása a magyarnak, hogy egész magyar legyen az ő kormánya: oh mert csak magyar értheti meg a magyar észnek gondolatát, mert csak magyar értheti meg a magyar szívnek nemes dobbanását! És íme, most magyar a mi kormányunk, bízunk azért benne!” – vonta le a végső következtetést a szónok.²⁹

Molnár Jánossal teljesen megegyező értelemben prédikált Magyar Ferenc, az egeri líceum katolikus tanára 1848. március 25-én az egeri főszékesegyházban.³⁰ Noha beszéde rendkívül egyházi volt, a vallásos tisztelet határait erőteljesen kiterjesztette. Többek között arra intette hallgatóságát, hogy a „nemesebb értelemben vett honszeretetet erőnye nem lehet egyéb, mint földünknek, alkotmányunknak, királyunknak, kormányunknak, előjáróinknak, polgártársainknak, nyelvünknek, nemzetiségünknek, vallásos tisztelete s hő szeretete”.³¹

Jelentős szerepet játszottak az egyházi személyek az 1848 tavaszán, nyarán elszórta jelentkező parasztmozgalmak megfékezésében is. A szegényebb falusi és városi rétegek ugyanis a feudális járandóságok eltörlését gyakran összemosták az adófizetés teljes eltörlésével, helyenként a magántulajdon megszüntetésével. Ilyenkor a lelkészekre is komoly fel-

²⁷ Mikép viselje magát a nép, midőn az ország és jeles pártfogói, az emberi szabadság és jogok megszerzésével foglalatoskodnak? Templomi beszéd, melyet az 1848-ki országgyűlésen, Magyar Országának kivívott, s a nép nagyörömeire először kihirdetett szabadság ünnepére böjt III. vasárnapján, avagy martius 26-kán a szarvasi evang. templomban tartott Placsko István ugyanazon egyház lelkipásztora. Szarvas, 1848. 9.

²⁸ Molnár János (1816–1888) székesfehérvár-belvárosi káplán, 1848-ban nemzetőr, 1849 nyarán tábori lelkész a honvédségben. Zakar Péter: Molnár János Székesfehérvár-belvárosi káplán 1849–49-ben. In: Emlékezet, kultusz, történelem. Tanulmányok az 1848/49-es forradalom és szabadságharc 150. évfordulója alkalmából. Szerkesztette Hudi József-Tóth G. Péter. Veszprém, 1999. 221–233.

²⁹ Egyesülés, melyre a békés átalakulásunkért tartott hálaadó isteni tisztelet alkalmával egyházi beszédben polgár hallgatóit felkérte a székes-fejérvári székesegyházban 1848. évi martius 26. napján Molnár János, székesfejérvári belvárosi káplán. Székesfehérvár, 1848. 6.

³⁰ Magyar Ferenc (1809–1884) katolikus pap, 1845-től a természet- és közjog tanára az egeri líceumban. Az 1849. június 7-én, az oroszok elleni keresztes háború kapcsán elmondott szentbeszéde szintén megjelent nyomtatásban. Kiss Péter: Az 1848–49-es események egeri vonatkozású résztvevői. Eger, 1998. (a továbbiakban: Kiss) 100–102.

³¹ Egyházi szózat, melyet a magyar haza s nemzet békés átalakulásának örömnépe alkalmával az Egeri Főegyházban mondott Magyar Ferencz 1848-dik mart. 25-én. Eger, d. n.[1848.] 5.

adatok vártak az átalakulás törvényeinek közérthető interpretációja terén. A soproni földművelők például egészen sajátosan adtak hangot elégedetlenségüknek. Piry Cirjék János ferences szerzetes naplója a következőképpen idézi fel a paraszti elégedetlenséget: „Sopronban a földművelők a város rétjét elfoglalták, ökreiket, nemzeti kokárdával ékesítvén, reá hajtották a város vetéseire, a nemzeti őrségtől a zászlót elragadták, s elöl vitték három dobostól kísértetve, úgy hajtották kokárdás ökreiket.”³² Ilyen esetekben a lelkészek kísérelték meg a paraszti tömegeket lecsendesíteni. Sopronban ezt a feladatot többek között Kolbenheyer Mór evangélikus lelkész látta el,³³ aki már 1848. március 26-án egy gyűjtő hangú beszédben állt ki a szólásszabadság és az átalakulás mellett, s ez a német nyelven elhangzott prédikáció később nyomtatásban is napvilágot látott.³⁴

A törvényesnek tekintett forradalom hatására ekkoriban még a konzervatív beállítottságú plébánosok szentbeszédei is a polgári átalakulás támogatására, illetve a honvédelem fontosságára hívták fel a hívek figyelmét. Mivel a honvédó harc néhány hónappal később valóban megkezdődött, s annak élére 1848 októberétől de jure is Kossuth került, így ezek a beszédek szintén az ő politikai presztízsét növelték. Jó példa erre az egyébként konzervatív beállítottságú katolikus makói alesperes-plébános, Makra Imre, aki 1848. április 30-án az alkotmányos polgár három fő kötelessége közé sorolta – az istenfélelem és a királytisztelet mellett – a haza védelmét is:³⁵ „Megemlítem-e, hogy a honszeretet e fölött minden jó polgártól megkívánja, miszerint a hazát fenyegető vész idejében hazájáért fegyvert fogjon, annak kül- s belső ellenségeivel elszánt hős lélekkel megküzdjen, a megtámadó ellenséget hazája szent határaitól visszaverje, a benső ellenség által a csendet, rendet, személy és vagyonszeretést megháborítani, békés polgártársa tűzhelyét fölforgatni ne engedje.”³⁶ Makra Imre hívei számára a következő mindennapi imádságot javasolta: „Tartsd meg Isten a Királyt, / Védjed a magyar hazát, / Istápold Kormányunkat, / Áldj meg mindnyájunkat. / Amen.”³⁷

Érdekesen tükröződött a közhangulat Csernák József esztergomi címzetes kanonok, érsekújvári esperes-plébános szentbeszédében, amelyet 1848. március 30-án, a magyar szabadságért tartott ünnepi mise keretében hallhattak katolikus plébániájának hívei.³⁸ A város lakosai díszruhában, nemzeti színű zászlók alatt, a külső utcákból tizedek szerint, énekszóval vonultak a templom előtti nagy piactérre, ahol felállították őket. A plébános itt méltatta a mennyei gondviselést, amely „hazánkat eredeti önállóságába visszavezetvén”, azt egyúttal korszerű alkotmánnyal ajándékozta meg. Külön kiemelte a felelős kormány, a sajtószabadság, a köztelherviselés, a törvény előtti egyenlőség jelentőségét. Noha különböző nyelveken beszélünk, „mindannyiunkat egy haza szült, gyöngéd tejével ápol” – fűzte tovább gondolatait. Méltatta a rend megőrzésének és a keresztény hitnek a polgári társada-

³² Piry Cirjék János: Érsekújvári napló 1848/1849. Pozsony, [1998.] (a továbbiakban: Piry Cirjék) 37. Érdemes a naplóból még egy mondatot idézni: „Karner püspök Bécsből haza jövén, Mosonyban megállott, hol az óvári plebánostól megtiszteltetvén, ez látá, miként a püspöknek is van kokárdája, örömben mondá: »Méltóságod nagy hazafi, mert kokárdát visel, mint a sopronyi ökrök.«”

³³ Kolbenheyer Mór (1810–1884) evangélikus lelkész. Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. I–XIV. kötet. (a továbbiakban: Szinnyei) Budapest, 1891–1914. VI. kötet. 728–731.

³⁴ Ifj. Sarkady Sándor: Sopron 1848-ban – kronológia. Soproni Szemle, 1998/4. 408.; Tóth Imre: Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc emlékei a Soproni Múzeum gyűjteményében. Soproni Szemle, 1999/3. 292.

³⁵ Makra Imre (1799–?) Csanádi egyházmegyei római katolikus pap.

³⁶ Egyházi beszéd, melyet Ő császári királyi apostoli fölsége V. Ferdinánd dicső születésünnepe alkalmával a makói szentegyházban mondott Makra Imre alesperes makói plébános 1848-iki április 30-án. Szeged, 1848. (a továbbiakban: Makra) 6.

³⁷ Makra 7.

³⁸ Csernák József (1769–1871) érsekújvári esperes-plébános. Zakar 2003. 99.

lom megtartásában játszott szerepét, továbbá rámutatott a nemzetőrség helybeli megalakításának fontosságára is. Beszédét hálaadással zárta, ahol az Isten és a király után, megelőzve Batthyány Lajos gróf miniszterelnököt, továbbá három minisztert (Ésterházy Pál herceget, Széchenyi István grófot és Deák Ferencet), Kossuth Lajos érdemeit méltatta: „Hála a nagy férjfiaknak, a derék hazafiaknak, a kik csüggedetlen türelemmel hazájok boldogítását szomjazó kebelrel, habár tövises ösvényeken fáradozván, már ismét felindúlt hullámokkal küzdvén, haladni siettek, míg idején a nemzetek boldogságának kikötőjébe szerencsésen jutottak; azoknak nevei a magyar nemzet felelős miniszterei sorában fénylenek, minden kebel nyílik azonban a napi hősnak, Kossuth Lajosnak, ki királya és hazája iránti rendíthetetlen hűséggel virrasztott, míg erélyes működéssel fejedelmének áldását honstestvéreire bőkezűen elnyerte.”³⁹

A „virrasztó” Kossuth képe a keresztény hívőkben Jézusnak a hűséges intézőről mondott példabeszédét idézte fel. „Mit gondoltok, ki a hű és okos szolga, akit ura a háznép fölé rendelt, hogy idején enni adjon nekik? – tette fel a kérdést Jézus, majd így válaszolt – Boldog az a szolga, ha ura megérkezésekor ebben a tevékenységben találja. Bizony mondom nektek: egész vagyona fölé rendeli őt.”⁴⁰

1848. április 2-án Dorozsmán, az egyházmegyei kormány rendeletére tartottak a békés átalakulás örömeire egyházi ünnepélyt, amelynek szónoka Szabó Richárd katolikus káplán, a radikális meggyőződésű papság tipikus képviselője volt.⁴¹ Ennek ellenére mondandója nem különbözött lényegesen a konzervatív Makra Imre fentebb már idézett prédikációjától. Megállapította, hogy az adott kor közszelleme a „polgári szerkezet” körül forog, s Magyarországon is ez a cél. Áldást kért a király és a nemzet élén álló politikusok fejére, majd a szó legnemesebb értelmében vett vallásosság gyakorlására buzdította híveit. A hit megtartása mellett a rend és a fennálló törvények tiszteletét, valamint a közcsend megőrzését és az adózás rendjének betartását kötötte hívei lelkére. A kötelességek között említette „a haza ’s belbátorság” védelmét is, ami az 1848 nyarán, illetve őszén bekövetkezett események tükrében szintén Kossuth tekintélyét emelte, hiszen ő állt a nemzetre rákényszerített szabadságharc élére. „Isten ne adja – figyelmeztette híveit Szabó Richárd –, de ha az események tengerből oly napok merülnek fel, melyek a hazára nézve veszélyesek; ha az önérdék, s jogbitorlás, ha a nép s nemzetnek szabadságát ismét rabláncokra fűzni vágyó ármány emelkednék fel a régi rendszer romaiból, akkor a hazának a ti védő karaitokra leszen szüksége; akkor nektek a szántó vasat fegyverrel kell felcserélnetek.”⁴²

Az eddig ismertetett példákából úgy tűnhet, hogy a Kossuthot Mózeshez, vagy legalább is a prófétákhoz hasonlító prédikációk főként a református lelkészekre voltak jellemzők 1848 tavaszán. Ezt a megállapítást egyelőre kénytelenek vagyunk Debrecenre korlátozni. Egre Szabó Menyhért nagykőrösi református lelkésznek például egy, Mihó László kecskeméti református lelkésznek pedig két beszédét is ismerjük 1848 tavaszáról, de Kossuth

³⁹ Egyházi szózat, melyet szabadalmas Érsekújvár városának népéhez, a nemzet saját kormánnyal megajándékoztatása városi örömnünnepén martius hó 30-án 1848 évben emelt Csernák József Esztergomi czimzetes kanonok, kerületi esperess plébános. Nyitra, [1848.] 13–14.

⁴⁰ Mt 24, 45–48.

⁴¹ Szabó Richárd (1820–1873) író, újságíró, katolikus pap, 1848-ban dorozsmai segédlelkész. 1849. március 13-tól a 16. (Károlyi) huszárezred táborig lelkésze. 1855-ben áttért a református hitre. Zakar Péter: Isten, Haza, Szabadság. Szabó Richárd kiskundorozsmai segédlelkész 1848–49-ben. In.: Katonák, papok, polgárok 1848/49-ben. Szerkesztette Döbör András–Jancsák Csaba–Kiss Gábor Ferenc–Nagy Tamás–Zakar Péter. Szeged, 1999. 19–30.

⁴² Egyházi beszéd, melyet a békés átalakulás végett a váci egyházmegyei kormány által rendelt ’s Dorozsmán ápril 2-án megtartott egyházi ünnepély alkalmakor mondott Szabó Richard, helybeli káplán. Szeged, 1848. 15.

alakja egyikben sem játszott meghatározó szerepet.⁴³ 1848. március 26-án a nagykőrösi gyülekezet Pest megye felhívására tartott istentiszteletet a békés átalakulás örömeire. Beszédében a helybeli segédlelkész, Egri Szabó Menyhért örömmel üdvözölte „a szabadság arany idejé”-nek eljövését, aminek jeleit az európai vér nélküli mozgalmakban, továbbá az országgyűlésen „édes nemzetünk lelkesjeinek” törekvéseiben fedezte fel. Ezt követően elemezte a vallásszabadság és a polgári szabadság lényegét. Beszédében mindvégig érezhető a felvilágosodás és a liberalizmus hatása, amit sajátosan ötvözött a református hagyományokkal: „Polgárilag szabadnak lenni tehát annyit tesz – mondotta többek között –, mint embernek akár saját, akár családi, akár társasági külső vagy belső jólétére vonatkozó érdekeit oly tetszése szerinti úton eszközölhetni, melyen sem Istenét, sem önmagát, sem embertársát, sem a közálladalmat meg nem sérti, meg nem károsítja.”⁴⁴

Egri Szabó Menyhért nyomatékosan hangsúlyozta a felsőség iránti engedelmség, illetve a nemzeti összefogás szükségességét. Nemes egyszerűséggel meg is átkozta azokat, akik a polgári átalakulást veszélyeztetnék: „Átok tehát – még egyszer mondom – átok arra, ki különösen ez átalakulási korszakban rendetlenkedni, meglevő, vagy ezután hozandó törvények ellenére, fejetlenkedni, s új vagy régi felsőség ellen pártot ütni merészkednék, személyi és jogi egyenlőségét polgártársa rontására, törvény előtti egyenlőségét törvény kijátszására használni nem szégyellné; átok, igen, és pedig nemzetünk átka!”⁴⁵

Kecskeméten 1848. április 9-én a népszerű református segédlelkész, Mihó László magyarázta a híveknek az átalakulás jelentőségét. Bevezetésként mitológiai események leírására alkalmas szöfordulatokkal ecsetelte azokat a nehézségeket, amelyeket a magyar szabadelvű ellenzéknek az utolsó rendi országgyűlésen le kellett győzni: „A zsarnok osztrák kormányral, e megcsontosult abszolutizmussal kelle nemzetünk csillagainak előbb megbirkózniok, e rémóriást kelle előbb porba tiporniok, hogy a nemzet, eredeti alkotmányos szabadsága haláltóra helyett újjászületésének dicső napját ünnepelhesse meg.”⁴⁶ Beszédének első felében az ünnep okáról, második részében pedig a tennivalókról szólt. Magyarország – mint kifejti –, elmaradott, másodrendű ország volt. A magyar nemzet „lelkes fiai” a nádor vezérletével elmentek Bécsbe és megnyerték az uralkodót a felelős kormányzat eszméjének. Ezt követően Mihó a pesti 12 pontot elemezte. A konkrét tennivalók közül a nemzetörtség megszervezésére, az előljárók iránti tisztelet és engedelmség fontosságára, valamint a nemzeti összefogásra hívta fel hallgatói figyelmét.⁴⁷ Jellemző, hogy 1848. május 7-én elhangzott székfoglaló beszédében a protestáns lelképásztorok szükséges attribútumának mondotta „a haladási korral eléhaladni kész lelkület”-et, illetve „a kor elv-eszméiveli teljes kibékülés s megbarátkozás”-t.⁴⁸

Az egyháziak azonban Kossuth természetfeletti tulajdonságokkal történő felruházásában ezúttal sem játszottak kezdeményező szerepet. Szokolai Hártó János viszont, aki Kecskemét történetét verses krónikában örökítette meg, 1848 tavaszán egy „magyar hiszek-

⁴³ Egri Szabó Menyhért (1818–1853) református lelkész. Szinnyi XIII. kötet. 249.; Mihó László (1817–1855) református lelkész. Zoványi–Ladányi 404.

⁴⁴ Az idő jelét tudnunk kell és ismernünk, hogy használhassuk. Egyházi beszéd, melyet az 1847/8-diki országgyűlés lelkes közremunkálása következtében történt nemzeti békés átalakulás örömnépén tartott a helvét vallástételt követő nagy kőrösi gyülekezet templomában, az 1848-dik évi Martius 26-án Egri Szabó Menyhért segéd-pap. Kecskemét, 1848. (a továbbiakban: E. Szabó) 12.

⁴⁵ E. Szabó 13.

⁴⁶ Egyházi beszéd, melyet Magyarhon szerencsés átalakulása emlékére tartott hálaünnepély alkalmával, a kecskeméti reformált hívek templomában, April 9-dikén 1848. mondott Mihó László ref. segéd-lelkész. Kecskemét, 1848. (a továbbiakban: Mihó) 6.

⁴⁷ Mihó 10–16.

⁴⁸ Mihó László: Egyházi beszédek. Kecskemét, 1851. 4.

egy”-et írt Kossuth Lajoshoz, ami szép teljesítmény, figyelembe véve, hogy néhány hónappal korábban még ellene írt dalt.⁴⁹ Lássuk ezt a költeményt!

„Magyar meggyőződés!

Hiszek egy Kossuth mindenhatóságában, mint Magyar hon és Erdély újjáteremtőjében, ki fogantatott igazságban. Született Zemplénben, kínzatott Metternik (!) által, el is temetett Buda várában, harmad évre halottasságából feltámadott és felrándult Pozsonyba, onnan léssen elítélendő a bécsi eleven halottakat. Hiszünk Kossuthban mint felelős miniszteriumban. A Magyarokban egységjökben, és örök életökben! Punctum.”⁵⁰

Ez az „alkotás” nem igényel különösebb kommentárt, hiszen Kossuth itt mint politikai megváltó, a magyar nép szabadságának isteni erővel rendelkező vezetője áll előttünk. Látjuk tehát, hogy már 1848 tavaszán voltak olyan polgárok, ha nem is lelkészek, akik Kossuthot a magyar nép politikai megváltójaként állították be. Ugyanakkor Debrecenben már több református lelkész párhuzamot vont Kossuth és Mózes történelmi szerepe között. Az elemzett szentbeszédek többsége ugyan nem emelte ki külön Kossuth szerepét, de a haza megvédésének, az előjárók iránti tiszteletnek a hangoztatása nagymértékben emelte a Batthyány-kormány legnépszerűbb tagjának a presztízsét.

E prédikációk politikai hatását csak akkor mérhetjük fel igazán, ha szembeállítjuk az ekkortájt elhangzott konzervatívabb hangvételű szentbeszédekkel, amelyekből, leszámítva a püspökök egyes megnyilatkozásait, viszonylag keveset ismerünk. Ezek egyikét nem sokkal a márciusi forradalmat követően az enciklopédikus műveltséggel bíró veszprémi szentszéki jegyző és egyúttal hittanár, Erdélyi Ferenc tartotta.⁵¹ Prédikációjában arra hívta fel hívei figyelmét, hogy Jézus nélkül nem lehet boldogabb egyetlen ország élete sem. Szemben a liberális felfogású lelkészekkel a szabadságot szigorúan és kizárólag a hagyományos teológiai összefüggésekben tárgyalta. Eszerint az az ember szabad, aki kényszerítés nélkül megteszi azt, amire teremtve van: az igaznak és a jónak a megismerését és az a szerinti cselekvést. A konzervatív teológia a tökéletes egyenlőséget a mennyországban látta megvalósíthatónak, a forradalmakat pedig mint a felsőség elleni lázadást elvetette. Erdélyi Ferenc ha óvatosan is, de utalt erre a felfogásra, amikor arról beszélt, hogy a világ bölcsessége fellázadt Isten és Jézus ellen. Ez az új irányzat más alapra akarja építeni az emberi társadalom életét, mint amelyet Jézus jelölt ki számára: „Jelszava a szabadság, melynek határait az ember ki nem mérheti; mely az atyai tekintélytől az úrnak fölkenntjei, a koronás fejedelemkéig minden hatalmat és tekintélyt aláásva, vagy egyenesen lerombolva, e romokra akarja egyesek és nemzetek életét átalakítani...”⁵² S hogy még világosabb legyen, kikre is gondolt, beszédének egy későbbi részében Franciaországot meg is nevezte, mint ahol ezek az anarchikus állapotok már bekövetkeztek.⁵³

Ugyanakkor a szabadelvű beállítottságú lelkészek szakítottak a forradalmakat elítélő konzervatív teológiai állásponttal. Rázga Pál pozsonyi evangélikus lelkész például örömmel

⁴⁹ „Hitvány tacsoló!” – fakadt ki Hornyik János kecskeméti lakos a szerző pálfordulása kapcsán. Iványosi-Szabó Tibor: Kecskemét 1848/49-ben. Kecskemét, 1990. (a továbbiakban: Iványosi-Szabó) 37.

⁵⁰ Iványosi-Szabó 36.

⁵¹ Erdélyi Ferenc (1821–1888) veszprémi egyházmegyes római katolikus lelkész, 1849. január 8-tól püspöki titkár. Pfeiffer János: A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630–1950), püspökei, kanonokjai, papjai. München, 1987. 380–381.

⁵² A szabadság, egyenlőség és testvériség csak Jézussal és Jézus értelmében boldogít. Egyházi beszédben húsvét másnapján fejtegette Erdélyi Ferenc püspöki lyceumi hittanár és szentszéki jegyző. Veszprém, 1848. (a továbbiakban: Erdélyi) 14.

⁵³ Erdélyi 16.

üdvözölte a tavasz folyamán az 1848-as európai forradalmakat.⁵⁴ „Három szó járja be a világot... – hangoztatta egyik prédikációjában – igen, ismeritek az egyenlőség, testvériség és szabadság igéinek szent csengését, amelyeknek ítélete oly eldöntő hazánk jelene és jövője, egy új, jobb korszak, a népek és uralkodók jutalma szempontjából.”⁵⁵ Ő az 1848-as forradalmakban nem hogy a kereszténységre veszélyes folyamatot látott volna, hanem ellenkezőleg, az evangéliumi testvériség leghatékonyabb terjesztőiként üdvözölte a változásokat. A konzervatív teológusokkal szemben, akik – mint fentebb már láttuk – a forradalmak alatt Isten és ember elleni vétket, lázadást és gyilkolást értettek, Rázga a forradalmat önmagában erkölcsileg semlegesnek látta, amelyet célja, illetve megvalósulásának módja alapján kell megítélni. Ha a forradalom által egy elnyomott nép a „jogait törekszik kivívni, ha jelszava egyenlőség, testvériség, szabadság, ha tiszteli a vagyonbátorságot és a vagyon szentségét, az ily forradalom Isten és ember előtt igazságos, s így tőle félnünk nem lehet, nem kell” – olvashatjuk többek között 1848-ban kelt jegyzeteiben.⁵⁶ Egy új teológia homályos körvonalai ezek, amely teológia a társadalmi változásoktól nem zárkózik el olyan méreven, mint azt elődei tették.

A társadalomban bekövetkezett változások, amint azt a fentebb idézett prédikációk többsége is demostálja, a magyarországi egyháziak körében is követőkre találtak. Sokan titokban irodalmi tevékenységet folytattak, vagy éppen magyarosították nevüket, mások az egyházfegyelmi előírások lazítását követelték. Előfordult, hogy Erdélyben egy református lelkész felavatását azért kellett elhalasztani, mert külföldi tanulmányútjáról hazatérve „szemtelen kérdéseket” tett fel a generális színódus elnökének. E réteg képviselői prédikációik, illetve elmékedéseik jelentős részét a korabeli politikai események kommentálására használták fel, méghozzá felekezeti szempontoktól teljesen mentesen. Történelemszemléletükből teljesen hiányzott az egyháziakra általánosan jellemző metahistorikus és metapolitikus gondolat- és meggyőződésrendszer. Számukra a szabadság nem a vallásosan interpretált gonosztól való szabadság, hanem a politikai szabadságok összessége, amely politikai szabadságok forrását a keresztény hagyományban fedezték fel.⁵⁷

Hasonlóságokat fedezhetünk fel teológiai nézeteikben is. Elvetették a hitvallások tekintélyét, a dogmatikai és egyházi hagyományokat pedig csak akkor tartották irányadónak, ha azok a legújabb tudományos eredményekkel és a „korszellemmel” összeegyeztethetőek voltak. A politikai liberalizmussal a tekintélyek elvetése, a hit és lelkiismereti kényszer kiküszöbölésére való törekvés kötötte össze őket. A kereszténység „dogmátlánítására” törekedtek, végső céljuk pedig a hit és értelem ellentéteinek kiküszöbölése volt. Mindebből nem csak az adott közösség belső életének demokratizálására tett kísérletek következtek, hanem például a szertartások számának csökkentése, racionalizálása, érthetővé tétele. A korabeli uralkodói filozófiai elgondolások szerint szétválasztották a külsőt és a belsőt, megpróbálva elkülöníteni a lényegest a lényegtelenről, a vallás magját az évszázadok során rárakódott rétegektől. Az isteni kinyilatkoztatást a Szentírásen túlmenően a természetben és a történelemben is felismerni vélték. A liberalizmus elveinek megfelelően hittek az emberiség, a vallás és a kultúra folytonos fejlődésében, és ennek érdekében maguk is igyekeztek mindent megtenni. Amint Hegel abszolút szelleme önmagára ismert és reflektált a fejlődés bizonyos pontján, úgy ők is a fejlődés bizonyítékát vélték felfedezni a forradalomban és az azt követően kiépülő liberális államban. A magyar szabadságharcban aktív szerepet vállalt

⁵⁴ Rázga Pál (1798–1849) pozsonyi evangélikus lelkész, a szabadságharcban játszott szerepéért halálra ítélték és kivégezték. Kertész Botond: *Evangélium és szabadság. Az evangélikus egyház Magyarországon 1848–49-ben.* Budapest, 2002. (a továbbiakban: Kertész) 160–161.

⁵⁵ HL Absz. ir., Pozsonyi cs. kir. hadbírótság 1849–2/433/b. fol. 390.

⁵⁶ HL Absz. ir., Pozsonyi cs. kir. hadbírótság 1849–2/433/b. fol. 409.

⁵⁷ A „szemtelen kérdéseket” Sükösd Sámuel (1816–1849) későbbi református lelkész tette fel. Zakar Péter: *A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–49-ben.* (METEM könyvek 23.) Budapest, 1999. (A továbbiakban: Zakar 1999.) 154.

relatív nagyszámú egyházi résztvevőt elsősorban ez motiválta. A fegyveres harc kitörése után több százán jelentkeztek a hadseregbe, fegyveres szolgálatot, illetve tábori lelkészi állást vállalva a szabadságharcban, de közülük kerültek ki azok is, akik egyházközségeikben Kossuth és Mózes történelmi szerepének hasonlóságáról prédikáltak.⁵⁸

A nemzetország, illetve a honvédség megszervezése, majd a délvidéki kisháború kibontakozása újabb feladatokat rótt a magyarországi lelkészekre is. A zászlószentelések során ritkán említették Kossuthot név szerint. Gyakorlati voltak viszont a magyar nép ősi történelmére és vitézségére történő utalások. Az alakulatokat többnyire a haza, a király, nemzet, és a „hervadhatlanul” kivívott szabadság védelmére buzdították az egyházi szónokok, amint azt például Hoffmann János kecskeméti római katolikus alesperes-plébános is tette 1848. július 16-án, a helybeli nemzetország zászlószentelése során elmondott beszédében.⁵⁹ Horváth Pius piarista szerzetesnek, a pápai nemzetőrök tábori lelkészének 1848. július végéről, illetve augusztus elejéről három prédikációját is ismerjük, amelyeket a Dráva mentén összevont nemzetőröknek tartott, de a szabadelvű meggyőződéséről ismert pap Kossuthot egyszer sem nevesítette.⁶⁰ Igaz, ebből az időszakból fennmaradt egy imádsága, amelyben a zsidó nép példájára hivatkozva kérte az Istent, oltalmazza meg a magyar katonákat, illetve nemzetőröket a bajtól: „Úristen! Ki Izrael fiait száraz lábbal vezetted át a tengeren, s Ábrahámot egész utazásában sértetlenül megőrizted: kérünk téged Uram, hogy bennünk szolgálóidat is mególtalmazni méltóztassál” – imádkozta többek között a magyar táborban.⁶¹ Figyelemre méltó az is, amint Sellyén, a drávai őrvonalon 1848 júliusában Löw Lipót rabbi felhívja a nemzetőrök és katonák figyelmét arra, hogy „valamint Isten a tűz közepéből meghívta Mózeszt”, úgy hívta meg a sellyei táborban szolgálatot teljesítő katonákat „a haza emésztő lángok közepéből”.⁶²

A magyar minisztérium melletti kiállítás 1848 nyarán nem volt mindenütt veszélytelen vállalkozás. A délvidéki szerb felkelők ellen harcoló csapatoknak 1848. augusztus 21-én ünnepi misét mondott a híveit a táborba elkísérő Sisvay Márton egri plébános.⁶³ Amint egyik katolikus pap társa, Eperjessy Ferenc pusztaomonostori plébános, aki szintén jelen

⁵⁸ Hardtwig 79–108.

⁵⁹ Egyházi beszéd, melyet a kecskeméti nemzeti őrsereg hadi-zászlóinak felszentelése alkalmakor mondott, és közóhajtásra kinyomatott Hoffmann János, Dornani B. Sz. Mária prépostja, a kecskeméti egyházkerület al-esperese, kecskeméti plébános, a Váczi Sz. Szék ülnöke, a nemzeti elemi tanodák felügyelője, és a helybeli fő elemi tanoda igazgatója. Kecskemét, 1848. 1–7.; Hoffmann János (1795–1854) váci egyházmegyes római katolikus pap. A Váci egyházmegye történelmi névtára. Második rész: A papság életadatai. Vác, 1917. 769.

⁶⁰ Horváth Pius Sch. P. (1819–1901) az első magyar nyelvű földrajzkönyv szerzője volt. A magyar piarista rendtartomány történelmi névtára 1666–1997. Léh István adatgyűjtését sajtó alá rendezte Koltai András. Budapest, 1998. 160–161.

⁶¹ A Magyar Piarista Rendtartomány Központi Levéltára. (a továbbiakban: MPRL.) For. 0-4. V 73/10.

⁶² Löw Lipót beszédei. Sajtó alá rendezte és az utószót írta Hídvégi Máté. H. n., 1999. (a továbbiakban: Löw) 60. Löw Lipót (1811–1875) pápai rabbi. Löw 215–232.

⁶³ Sisvay Márton (1808–1853) egri plébános, a Heves megyei nemzetország 1-ső zászlóaljának tábori lelkésze volt. Kiss 118–119.; 1848-as nemzetőrök Heves és Külső-Szolnok vármegyékben. Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és a bevezető tanulmányt írta P. Kovács Melinda–Kozma György–Bertalan Szabó Jolán. Eger, 1999. 78.; Sisvay Mártont Szemere Bertalan a későbbiekben az egri egyházmegye legjelesebb papjai között említette az OHB-nak címzett egyik jelentésében. Szemere Bertalan: Politikai jellemrajzok a magyar szabadságharcból. Gróf Batthyány Lajos, Görgei Artúr, Kossuth Lajos. Okmánytár. Sajtó alá rendezte, a bevezetőt írta, az Okmánytárat, a jegyzeteket és a mutatókat összeállította Hermann Róbert és Pelyach István. Budapest, 1990. 335.

volt a táborban,⁶⁴ naplójában feljegyezte, „az illető lelkész úr a mai viszonyokból alkalmat vett, szónoki ecsetével – mint hallottam –, István Nádor és mindenestre egy nagy király környezetébe illő derék minisztériumunkat is felemlíteni, s ezzel kapcsolatban festeni a nagy királyt. Ősmerve Sisvay barátom kitűnő tehetségét – folytatta a krónikás gondolatmenetét –, fel kell tennem, habár nem hallottam is a szónoklatot, hogy igen is művészileg lehetett alakítva a gruppírozás és viszonyítás. Elég az, hogy egy bizonyos H–ger,⁶⁵ különben is igen szájas kapitány úr, bizonyos észrevételt tett az István körébe állított magyar felelős miniszteri csoportozatra. Az igaz, hogy Szent István és magyar felelős minisztérium, ha a viszonyítás irányát és szellemét mellőzzük, egy rajzban meglehetősen anakronizmus is annak, ki a dolgot helyesen érteni nem akarja, de oly bunkós vagy inkább golyós kritikát még sem érdemelt, *'hogya a Magyar Minisztériumot itt Sisvay ne igen emlegesse, mert könnyen lelövöm'*. Megjegyzendő, hogy ezt így egy őrseregi legény hallotta és referálta. És ebből lón tűz és pattogás. És méltán, mert a Magyar Minisztériumot magyar táborban említeni nem látom, miként lehetne oly ultra statáriális eljárás érdemlő halálos bűn? Kapitány úr – nem tudni, villámhárítóul, vagy mert valóban úgy szólt –, akként módosítá szavait: *'hogya nem ő akarja lelőni'* (Sisvayt), hanem *'találkozhatik köztük, aki lelővi'*.⁶⁶

1848 szeptemberében Magyarországon tovább nőtt a politikai feszültség. A Batthyány-kormány lemondása, a szerb lázadás elfojtására tett sikertelen kísérletek, az Országos Honvédelmi Bizottmány (OHB) megalakulása, Josip Jellačić horvát bán támadása arra utalt, hogy az országot irányító szabadelvű politikusi gárda válaszút elé került: visszalép, vagy továbbra is vállalja a fegyveres küzdelmet a polgári átalakulás védelmében? Kossuth Lajos szeptember elején még mindent megtett egy esetleges békés megoldás érdekében, szeptember közepén azonban már a lakosság mozgósítását tartotta a legfontosabb feladatnak az országba betört Jellačić ellen.⁶⁷ Kérdés persze, hogy Kossuth maga nem járult-e hozzá a személyét Mózessel azonosító képek elterjedéséhez. Adataink ugyanis azt erősítik, hogy nem teljesen spontán folyamatról volt szó. 1848. szeptember 18-án ugyanis Kossuth, immáron az OHB tagjaként, két cikket is írt a Kossuth Hírlapjába. Az egyikben részletesen beszámolt miniszteri munkájáról, s elemezte a magyarországi politikai válságot, majd végül fegyverbe hívta a lakosságot. A másik írás az országba betörő Jellačić ellen szólította fegyverbe az ország népét. Ebben a kiáltványában olvashatjuk a következő mondatokat is:

„Először győzni, azután leszámolni, ez a feladat.

Fegyverre tehát, aki férfiú!

Az asszonyok pedig Veszprém és Fejérvár között ássanak egy irtózatossírt, melybe vagy a magyar nevet, magyar becsületet, a magyar nemzetet – vagy ellenségeinket eltemessük; s melyen vagy a magyar nép szégyen oszlopa állandó ily felírással: *'így bünteti isten a gyávaságot'* vagy állandó a szabadság örökzöld fája, melynek lombjai közül isten szava szól, mint szőlőtől Mózeshez az égő csipkebokorból: *'A hely, melyen állasz, szent, így jutalmazom a bátorságot! Szabadság, dicsőség, jólét és boldogság a magyarnak.'*⁶⁸

A kossuthi kép nem csak azért megrázó, mert feltűnik benne a nemzethalál Herder óta gyakran megénekelte víziója, hanem azért is, mert a megjelenített alternatíva egyúttal transzcendálja a magyarság küzdelmét. A zsidó–magyar párhuzam azért is találó, mert az

⁶⁴ Eperjesy Ferenc (1814–1890) egeri egyházmegyei római katolikus lelkész, pusztamonostori plébános.

⁶⁵ *Hertzinger; ennek is szájában volt a szíve.* (Eperjesy jegyzete) Hertzinger Ferenc (1808–1866) cs. kir. főszázados a 32. Esterházyi gyalogezred 3. zászlóaljánál teljesített szolgálatot. Bona Gábor: Kossuth Lajos kapitányai. Budapest, 1988. 718.

⁶⁶ „Egyedül Kossuth szava parancsolt...” Katolikus papok feljegyzései az 1848/49-es szabadságharc eseményeiről. Közreadja: Zakar Péter. Szeged, 2001. (a továbbiakban: Zakar 2001.) 38.

⁶⁷ Szabad György: Kossuth irányadása. Budapest, 2002. 143–149.

⁶⁸ Kossuth Lajos Összes Munkái. XII. kötet. Sajtó alá rendezte Sinkovics István. Budapest, 1957. 975.

idézett jelenet az egyiptomi szabadulás bevezető jelenete, s a kortársak számára szeptember közepén már világossá vált, hogy a következő hónapokban Magyarországon is a fegyvereké lesz a döntő szó. Isten akkor, amikor megjelent Mózesnek az égő csipkebokorban, tudtára adta, hogy látta Egyiptomban élő népe nyomorúságát, hallotta panaszait és ismerte szenvedéseit. Azért szállt le, hogy népét kiszabadítsa a szolgaságból, és egy tejjel-mézrel folyó országba vezesse.⁶⁹ A magyarság ügye – az analógia logikája szerint – igaz ügy, mivel a magyarságot is szorongatják, a magyarságnak hivatása van: a liberális eszmék és a haladás védelme, s a harc végén a magyarok győzni fognak. A harc szükségességének alátámasztására szolgál az ellentét is, amely a végletekig fokozza a döntésből fakadó következményeket. Az ellentét tehát ebben a helyzetben a fokozás eszköze, hiszen a cél annak bebizonyítása, hogy nincs reális választási lehetőség, a harcot mindenképpen vállalni kell. Az égő csipkebokor szerepét Kossuthnál „a szabadság örökzöld fája” veszi át, ami jelzi, hogy a felhívás szerzője számára a szabadság rendelkezik mindazokkal az attribútumokkal, amilyenekkel Mózes számára az Úr. A párhuzam egyetlen rövid szövegrészre támaszkodik: Miután az Úr megszólította Mózeset, valóban így szólt hozzá: „Ne közelíts! Vedd le sarudat lábadról, mert a hely, ahol állasz, szent föld.”⁷⁰ Ezen túl azonban már Kossuth alakítja a képet, akinek biblikus műveltsége – hasonlóan a kortársakhoz – lényegesen magasabb szinten állt, mint a ma élő átlagembereké. Kevésbé köztudott, hogy Kossuth a reformkorban már ismert politikusként is részt vett az evangélikus egyház közéletében. Tagja volt a bányakerületi és az egyetemes közgyűlésnek is.⁷¹ Figyelembe véve, hogy az ország lakossága szinte kivétel nélkül értette a Kossuth által alkalmazott biblikus hasonlatokat, amelyek részletes feldolgozása még várat magára, ebben az esetben arra hívjuk föl a figyelmet, hogy Kossuth képében az Isten mintegy új választott népet vesz maga mellé, s e nép feladata a szabadság kiküzdése itt, a Kárpát-medencében. A magyar liberalizmus sajátos hivatástudatának egyik megfogalmazása ez, amelyet a korábban már idézett Löw Lipót rabbi Sellyén tartott beszédében így fogalmazott meg: „A magyar nemzeté pedig a dicsőség, minélfogva mint egy Cherub villámló karddal őrt állott, s most is őrt áll, hogy az európai mívelődés paradicsomát a barbárok dühös berohanása ellen megóvtalmazza.”⁷²

A fegyveres harc kiterjedésének időszakában ismét Debrecenből van adatunk Kossuth személyének vallásos jellegű felmagasztalására. Könyves Tóth Mihály debreceni református lelkész 1848. október 1-jén az Alföldi Hírlapban szólította fegyverbe az Alföld magyarságát. Felhívását az alábbi módon zárta: „Éljen Kossuth! Magyarország üldözött idvezítője! Éljen a magyar nemzet!”⁷³ Kossuth neve – a valóságos történelmi helyzetnek megfelelően – egyre inkább a szabadságharc szimbólumává vált. A szabadságharc ügye a kortársak számára gyakran „Kossuth ügye” volt. Jó példa erre Gál Tádé csúzi római katolikus plébános esete, aki több paptársához hasonlóan nem olvasta fel Windisch-Grätz kiáltványait,⁷⁴ s amikor 1849. február 25-én a plébániájához tartozó filiájában még mindig a magyar kormány rendeleteit népszerűsítette, és arról prédikált, hogy hívei tartsanak ki, mert „Kossuth ügye győzni fog”, letartóztatták a császári hatóságok. Két év vasban eltöltendő várfogsággal bűnhődött politikai felfogása miatt.⁷⁵

1849 telén már a császári érzelmű papság is aktivizálódott, hiszen sokak számára világgossá vált, hogy véget ért a forradalom „törvényes” korszaka. Nyitra vidékén olyan imádságot terjesztettek, amelynek elmondása és terjesztése nagy bajtól mentheti meg a buzgó

⁶⁹ Kiv. 3,7–8.

⁷⁰ Kiv. 3,5.

⁷¹ Kertész 146.

⁷² Löw 64.

⁷³ Alföldi Hírlap, 1848. október 1. 105.

⁷⁴ Piry Cirjék 109–110.; Gál (Gaal) Tádé (1800–1852) római katolikus esztergomi egyházmegyei pap. Zakar 2003. 102.

⁷⁵ HL. Absz. ir., Pesti cs. kir. hadbíróság 1849–2/220. 125–126. fol..

hívót, ugyanakkor az imádság Ferenc Józsefet törvényes királynak nevezte, megkönnyítve ezáltal a trónváltás elismertetését a hívők körében.⁷⁶

A következő két Kossuth értékelése szempontjából figyelemre méltó prédikáció Bardocz János erdélyi egyházmegyes római katolikus paptól származik. Bardocz Jánost már októberben el akarták távolítani Gyulafehérvárról a császári érzelmű tisztek, majd amikor ez nem sikerült, azzal fenyegetőztek, hogy megölik.⁷⁷ Az ostromállapot kihirdetését követően elmenekült és Debrecenben húzta meg magát, ahol súlyosan összetűzött Molnár Péter helybeli plébánossal, aki, miután Bardocz nem tudta igazolni papi mivoltát, megtagadta a templom átengedését hazafias beszéd megtartása céljából.⁷⁸ Bardocz 1849 februárjában tért vissza Erdélybe, és feltehetően ezt megelőzően hangzott el „polgári szózat”-a, amelyben Windisch-Grätz, „teljes hatalmú hóhér”-nak a pusztításait ecsetelte, és mindenkit fegyverbe szólított a betörő ellenséggel szemben. Kossuthról megállapította, hogy miként a magyar nemzet Mária Terézia vagy Napóleon idejében, úgy Kossuth is az 1848-as forradalmak közepette hűséges volt fejedelméhez. Kossuth – a szónok szerint – kezesésgül szolgál ügyünk szerezéséért jövődjéről. Ezért felszólította hallgatóságát, hogy imáinak fő ágazata legyen a Kossuth Lajosért történő könyörgés, „mert ha Kossuth élni fog, élni fogunk mi is”.⁷⁹

Számunkra érdekesebb a (kolozsvári?) városháza erkélyéről 1849. március 25-én elmondott beszéde, amely határozott köztársasági irányvonallal tűnik ki a korabeli egyházi beszédek közül. A szónok két fő óhaja ekkoriban a hazaáruló főpapok leváltása és hazafiakkal történő felváltása, illetve a magyar köztársaság mielőbbi kikialtása volt.⁸⁰ Vagy szabad nép leszünk, vagy rabbá válunk, de akkor Isten a magyart is kérdőre vonja: mit tett saját védelmére? Bardocz itt továbbfejleszti a zsidó–magyar történelmi párhuzam gondolatát, majd ezt Kossuthra is kiterjeszti. Ha a magyar nép megtámadott birtokában jelenik meg Isten előtt, az Úr így fog szólni: „én az Ószövetségben választottam volt magamnak egy népet, melyet századokon keresztül áldásaimmal halmoztam el. Ezen nép később eltávozott tőlem; mi okból az Újszövetségben egy más nemzetet, a magyart fogadtam helyette különös kegyelmembe”. Amint a tévelygő zsidósághoz is küldött Isten az Ószövetség végén egy Megváltót, „úgy ezen újszövetségi választott népemhez is küldöttem, a Kossuth Lajos személyében egy polgári megváltót”.⁸¹ Mondanunk sem kell, hogy ezen, a katolikus hitigazságokkal a legtávolabbi viszonyban sem lévő felfogás végső következtetése: a zsidó nép nem engedelmeskedett Megváltójának, ezért elpusztult, a magyar engedelmeskedett, azért nem fog elpusztulni.⁸² Mint láttuk, néhány hónappal Podmaniczky Frigyes botrányt kavarázó szónoklatát követően immáron egyházi személyek is hangoztatták mind a Mózes–Kossuth, mind pedig a Jézus Krisztus–Kossuth párhuzamot.

⁷⁶ Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Alte Feldakten (a továbbiakban: ÖStA KA AFA) Kt. 1883. IV. Armeekorps unter Wohlgemuth, später Lichtenstein 1849-6-32c. (Erre az imádságra Hermann Róbert hívta fel a figyelmemet, akinek ezúton mondok köszönetet.)

⁷⁷ Sávai János: Zsinat és forradalom. Szeged, 1999. (a továbbiakban: Sávai) 507–511.; Bardocz János (1821–?) erdélyi egyházmegyes római katolikus pap. Sávai 659–660.

⁷⁸ A szabadságharc fővárosa Debrecen. 1849 január–május. Szerkesztette Szabó István. Debrecen, 1948. 374.

⁷⁹ Bardocz János: Polgári szózat a néphez. Nagyvárad, 1849. 16.

⁸⁰ A hazaáruló főpapok leváltásával kapcsolatban megjegyezzük, hogy erdélyi liberális értelmiségiek Bardocz Jánost szívesen látták volna valamely püspöki, sőt akár a primási székben is. László Elek: Egy gyulafehérvári polgárnak naplója az 1848/9. évi forradalom alatt. Sajtó alá rendezte Sávai János. Szeged, 1998. 166–167.

⁸¹ Bardocz Jánosnak Folyó évi martius 25, a városház erkélyéről tartott BESZÉDE. Kolozsvár, d.n. [1849.] (a továbbiakban: Bardocz) 10.

⁸² Bardocz 11.; Bardocz egyébként a szabadságharc leveréséig hú maradt önmagához, és két hasonló felfogású társával még Kovács Miklós erdélyi püspököt is „megfosztotta” méltóságától. Sávai 628–630.

Mielőtt azonban kizárólag Kossuthoz kötnénk a megváltói szerepre formált igényt, emlékeztetnünk kell a szerénységgel éppen nem vádolható Perczel Mór tábornokra, aki az emigrációban kifejezetten magának követelte azt.⁸³ Mednyánszky Sándor, Klapka György egyik ágenese, 1852. június 7-én kelt levelében óvta Klapkát a Perczellel való kibéküléstől, indoklásként pedig felidézte annak 1848–49-es szerepéről vallott nézeteit: „Minden nemzetnek megadja Isten a maga prófétáját, ki a nemzet jövőjét megjósolja, és az eszközöket kijelöli, ha a próféta meg nem hallgattatik, a nemzetnek el kell veszni. A magyar nemzetnek küldött próféta én vagyok, én jósltam; nem hallgattak reám, s a nemzet elbukott.” Mednyánszky még annyit fűzött Perczel nyilatkozatához, hogy annak, ha eddig volt is esze, „az már mind kigőzölgött”.⁸⁴

Az 1849-ben rendezett március 15-i ünnepségek kapcsán is fel-felbukkant Kossuth neve, különösen azért, mert az ünnep kiváló alkalmat szolgáltatott arra, hogy a szónokok felidézzék az elmúlt egy év tapasztalatait. Szabados József csanádi egyházmegyes pap, akinek két szentbeszédére is ki fogunk térni, 1849. március 15-én valóságos történelemórát tartott prédikációja során Szegeden, a Mars téren. A szónok végső következtetése az volt, hogy a szabadságért lelkesen folytatni kell a küzdelmet: Kossuth nevét ugyan nem említette, de világosan utalt meghatározó szerepére, amikor Jellačić támadásával kellett az országnak szembenéznie. Ráadásul Kossuth fellépését a szónok finoman az isteni gondviseléssel hozta összefüggésbe: „Voltak, kik bizonyosnak hitték ekkor a nemzet bukását, de az Isten nem hagyta el hű magyar népét. Hazánk első fia, szabadságunk első apostola felszóval, s átkot, Isten rettentő átkát mondja a magyarra, ha hazáját védeni föl nem kel –, szava átdörög a hazán, behat a szívekbe, s mint felkorbácsolja a szélvész a tenger hullámain: úgy veri fel szendergéséből a mesterségesen elaltatott népet...”⁸⁵ A sors iróniája, hogy ezen a napon az Osztrák Császárság örökös tartományaiban is ünnepeltek. Birodalom szerte „Te Deum”-okat tartottak abból az alkalomból, hogy Ferenc József alkotmánnyal ruházta fel Ausztriát.⁸⁶

A Habsburg-ház trónfosztása, illetve a függetlenség kikiáltása még tovább erősítette Kossuth mózesi szerepének hangsúlyozását. Lázár Miklós debreceni római katolikus káplán 1849. április 29-én, a függetlenség kihirdetésének debreceni ünnepén arról prédikált, miszerint a Megváltó megígérte, hogy híveinek szomorúsága örömmé változik, s íme négy hónap alatt e szavak beteljesedtek. Elemelte a siker okait, a hazaszeretetet, a szabadság, testvériség, egyenlőség szeretetét, amelyet megítélése szerint Jézus is hirdetett. Utalt az egyetértés, a közjó megszívlelésére, majd rátért a legalapvetőbb okra, Isten kegyelmére: „Isten adott nekünk egy embert – mondotta többek között –, akinek hazaszeretettel átitatott szavai felébresztették évszázados szendergéseiből a nemzetet, aki Mózesként védte népét ellenségeitől.”⁸⁷ Hasonló fordulattal élt a Szatmári Református Egyházmegye trónfosztást üdvözlő nyilatkozata is. Eszerint népünk reménytelve tekint „Kossuth Lajos úrra, mint népünk Mózesére”, aki a háborúkon keresztül a népszabadság biztos partjára vezette a ma-

⁸³ Perczel Mór (1811–1899) honvéd tábornok. Bona Gábor: *Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban.* (Harmadik, átdolgozott, javított kiadás.) Budapest, 2000. 182–184.

⁸⁴ Mednyánszky Sándor – Klapka Györgynek, 1852. június 7. Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MÖL) R 295. 22. tétel, név szerint.

⁸⁵ Egyházi beszéd, melyet 1849-ik évi mártius 15-én midőn új alkotmányunk évünnepe tartaték, Szegeden a Marstéren mondott Szabados József, Csanád egyházmegyei áldozár, s a temesvári főtanodában bölcsészettanár. Szeged, 1849. 9–10.

⁸⁶ ÖStA KA AFA Kt. 3287. Akten des Generalkommando in Lemberg, 12. Armeekorps Präsidiale 1849:308. (Erre az iratra Hermann Róbert hívta fel a figyelmemet, akinek ezúton mondok köszönetet.)

⁸⁷ HL 1848/49-es gyűjtemény, 24/500/a. Német nyelvű másolat.

gyart. Baló Benjamin református lelkész is „a mi magyar Mózesünk, Kossuth Lajos” szerepét méltatta, akinek vezetésével megtörtént az ország függetlenségének kinyilvánítása.⁸⁸

Radikális hangot ütött meg prédikációjában Kovrik Artúr (békés)szentandrási római katolikus segédlelkész is, amikor plébániáján 1849. május 6-án megünnepelték a függetlenség kinyilvánítását.⁸⁹ A szónok már 1848 júliusában a nemzetőrséggel együtt részt vett a szerb felkelők elleni harcokban, majd hazatérve számos, a császári ház szemszögéből nézve lázító beszédet tartott.⁹⁰ Szentandrás község elöljárói maguk is nagyon kedvelték a fiatal papot, s 1849. május 17-én így foglalták össze a forradalom és szabadságharc alatt kifejtett tevékenységét: „Mit tett, mit mondott ő 14 holnapok alatt, mind elő nem sorolhatjuk, de felemlítünk egy-némelyeket: előre bocsátván, hogy ő mint pap, papi hivatalának hűn s igazán megfelelt. A törvényeket a nép előtt felolvasta s megmagyarázta, felolvasásokat tartott templom előtt, s a község házában magyarázatokkal kérte s intette sikerrel, hogy a békét fenntartsák, és a törvényes rendet. A község részéről a megyei bizottmánynál küldött vala. A nemzetőrséget életbe léptetni az által is nagyon segítette, hogy magát először is béiratta, s később mint főhadnagy egy holnapig Torontálban szolgált is. A zsidók elleni célzásba vett kitérőseket népgyűléseken, s főképp a templomban tartott beszédeknek hatása által elfojtá. Az újoncozást egész erejével előmozdította, s oly dús eredménnyel, hogy Szentandrás utolsó emberig lerőta Hazája iránti tartozását e tekintetbe.

A megye főispányától⁹¹ levél által felszólíttatván mozgó csapat kiállítására: ezen tisztben erélyesen és teljes sikerrel eljárta, annyira, hogy Szentandrás a kiállításban az elsők között lévén dicséretet s kitüntetést aratott. Március 15-én és május 6-án mint a Dicső Magyar Nemzet Függetlensége magasztos ünnepét egyházi lelkes szónoklatával dicsőíté és érdemkoszorúzá.⁹²

Kovrik ez utóbbi beszédét 700 példányban kinyomatták, s így az utókor is megismerkedhet annak tartalmával. A prédikáció biblikus alaphangját a szónok János evangéliumából merítette. Jézus a Szentlélek eljövételéről a következőket mondta tanítványainak: „Amikor eljön, vádlón bizonyítja majd a világnak a bűnt, az igazságot és az ítéletet. A bűnt: mert nem hittek bennem. Az igazságot: mert az Atyához megyek, és már nem láttok engem. Az ítéletet, mer a világ fejedelmét már elítélték.”⁹³ Kovrik az utolsó mondatra építette fel mondanivalóját, s ezzel egy csapásra azonosította a Habsburg-ház politikáját a Sátán törekvéseivel. A szónok folytatta az evangélista gondolatmenetét, és az adott politikai helyzetben interpretálta azt. „Ötödik Ferdinánd és minden pereputtya ifja, örege, kicsinye és nagyja fiú és lány sarjadéka a habsburg-lothringeni családnak a nemzet és hon nevében átkozott, korona és trónvesztett, száműzött, s nemcsak a magyar királyt egykor illetett jogok és címek használatától, hanem a szerény polgárjogok és nevezet élvezetétől is megfosztott, kizárt, kirekesztett...”⁹⁴ A szónokra hatást gyakorolt Vörösmarty Mihály és Bajza József költészete is. Kovrik felidézte a forradalmi események sajátosan magyar felfogását a törvényesnek tekintett forradalomról. Az átalakulás kezdetén a nemzet nem kívánta

⁸⁸ Gáborjáni Szabó 24–25.; Baló Benjamin (1813–1869) református lelkész érzelmeit az a tény is befolyásolhatta, hogy Zaránd megyei brádi gyülekezetének nagy részét a felkelő románok lemészárolták. MOL H 62. 1849:160., 161.; MOL H 2. (OHB) 1849:2196.

⁸⁹ Kovrik Artúr (1817–?) nagyváradi egyházmegyes római katolikus pap. Zakar 1999. 139.

⁹⁰ HL Absz. ir., Pesti cs. kir. hadbíróság 1850–1/278. 779–784. fol.

⁹¹ Wenckheim Bélától

⁹² Szentandrás község nyílt bizonyítványa. Szentandrás, 1849. május 17. MOL H 75. 1849:16149.

⁹³ Ján. 16,8–11.

⁹⁴ Mezei nefelejs a magyar függetlenség magasztos innepélyének dicskoszorújába tűzve Kovrik Artúr segédlelkész által. Szent-Andrások május 6. 1849. Szarvas, 1849. (a továbbiakban: Kovrik) 3.

a fegyveres harcot, arra csak a végső szükség szorította rá. Tulajdonképpen „maga a hitszegő ház által szaggattattak szét a kapcsolat minden kötelékei”⁹⁵

Ezt követően „honunk hódolva tisztelt kormányzó Elnöké”-t idézte: ki büntette volna meg a rablót, a gyilkost, illetve a gyújtogatót, „midőn az, aki trónuson ül, maga a rabló, gyilkos, gyújtogató?”⁹⁶ Majd a szónok hosszasan ecsetelte a választott nép egyiptomi szenvedéseit. Isten hagyta „kiirtással fenyegettetni a népet, melynek kebeléből vala származandó az, ki a világ megváltásának művét végrehajtsa, de elküldéd végre hatalmad erejében Mózesedet, ki nevedben hozza ki népedet a szolgálat földéről az ígért Kánaánjába”.⁹⁷ S a zsidósághoz hasonlóan Isten szerető gondviselését bizonyítják szerinte a tavaszi hadjárat diadalmas csatái is. „Te valál védelme e megrongált, de erejében meg nem fogyatkozott népnek; Te hiúsítád meg saját erejében elbizakodott dölyfös ellenünk minden kísérleteit; Te adtál, te rendeltél Kossuth Lajos szolgádban Mózeset nekünk, ő általa vezetsz a szolgátság földjéről az ígért dús Kánaánjába”.⁹⁸

A királyok és fejedelmek nem Isten akaratából uralkodnak, Isten akarata nem a királyoké, hanem a népé. Miközben az uralkodó, „az öldöklés koronás bakója” fut a győzelmes magyar hadsereg előtt, a szónok szörnyű átkot mond a királyra: folyjon szemei előtt mindig vérpatak, lássa pusztításait, csengjen fülébe a bethlehemi kisdedek visítása, keljen nyomdokain vér stb. „S hogy ne lehessen örvendenie kitöltött bosszújának bús omladványain, tudja meg, hogy épül már romjaiból e hon, s hol baglyok huhogták rá az utálat gúnydalait, ott már a méhfürge magyar épít, kerít, veteményez, szánt, vet, és gazdag kalászatokat aratand nem soká.”⁹⁹

Kossuth neve még egyszer felmerült a prédikációban, amikor a szónok a katolikus vallás elnyomásának császári oldalról gyakorta hangoztatott vádját cáfolta. „Higgyetek a nemzet becsületszavának, hívségének, igazságszeretetének, s ha valaki nektek p. o.¹⁰⁰ azt mondaná, vége a katolikusoknak, mert Kossuth luteranus [kiemelés az eredetiben – Z. P.] jelensétek be, s általában úgy gondolkozzatok, hogy senki és soha vallástokat nem fogja bántani, sem titeket azért gúnyolni, vagy üldözni büntetlenül. Azután hát nem tudjátok: hogy Kossuth luteranus lévén, mégis tiszteli minden ember vallását, a magáét követi, s így minden józan ember?”¹⁰¹

A függetlenség kikiáltása és Kossuth kormányzóelnökké választása tovább fokozta alakjának mitikus vonásait. Sárosi Gyula váltótörvénytörvényeszéki előadó bíró 1849 májusában fejezte be „Ponyvára került Arany trombita” című, tizenkét és egy utolsó „lehetőből” álló elbeszélő költeményét, ami azt bizonyítja, hogy nem csak lelkészek sulykolták hallgatóságukba Kossuth Lajos „természetfeletti” tulajdonságait. A korszakban divatos népies stílusban a forradalom és szabadságharc történetét énekelte meg a költő 1848 tavaszától 1849 májusáig. A szerző a felolvasást hallgatóktól „jó pénzben egy forintot kért” a sebesültek

⁹⁵ Kovrik 5.

⁹⁶ Kovrik 6. Az idézet Kossuth 1849. április 14-én elhangzott képviselőházi felszólalásából való. Vö.: Kossuth Lajos: Írások és beszédek 1848–1849-ből. Sajtó alá rendezte Katona Tamás. Budapest, 1987. 365.

⁹⁷ Kovrik 7.

⁹⁸ Kovrik 7–8.

⁹⁹ Kovrik 10.

¹⁰⁰ példának okáért

¹⁰¹ Kovrik 13.; Kovrik egyébként igen helyesen tapintott rá a császárhű papság propagandájának lényegére. Jakob Koller atya például arról prédikált 1849. szeptember 2-án, tehát jóval Kovrik prédikációját követően, hogy miközben a reformkori országgyűlésen a gonosz reformellenzék megkezdte a törvények módosítását a munkakerülő csöcselék javára, egyúttal a katolikus vallás megsemmisítésére is törekedett. Predigt, bei Gelegenheit der Danksagung wegen des wieder erhaltenen Friedens, vorgetragen in der Wallfahrtskapelle zu Maria-Einsiedel durch J. Jakob M. Koller, Priester aus dem Serviten-Orden am 2. Sept. 1849. H. n. (a továbbiakban: Koller) 6.

számára.¹⁰² A korszakban rendkívül népszerű mű szintén Kossuth természetfeletti tulajdonságairól kívánta meggyőzni a hallgatóságot. Kossuth „e hazának dicső őrangyala”, akinek diadalainkat köszönhetjük, ő az, aki „tömerdek lángésszel” uralkodik, akinek hatalmát az is fokozza, hogy „a hű szíveket szívvel kormányozza”. A befejezés a már ismert minősítést tartalmazza:

„Éljen Kossuth Lajos, hazánk megváltója:
Kossuth, Magyarország dicső kormányzója!”¹⁰³

A függetlenség kinyilvánítását követően – mint arra fentebb már utaltunk – a lelkészek között is gyakoribbá vált Kossuth nevének emlegetése. Ha a prédikációkban nem is, de az azokat lezáró könyörgésekben, ahol egykor a királyért fohászkodtak, mindenképpen megemlítették a kormányzó nevét. Szabados József szeged-belvárosi plébános-helyettes 1849. május 20-án a nagysallói csatában elesettekért tartott gyászmisét. Mondanivalójának lényege szerint a honvédek nem véreztek el hiába, mert az ő vérukból fog kinőni „a magyar szabadság fája”. Szentbeszédének végén külön is könyörgött Kossuthért, illetve Damjanich János tábornok felgyógyulásáért. A Kossuthért elmondott könyörgés így hangzott: „Nemzetnek nagy Istene! Ki önvédelmünk harcában segítséged nyilvános jeleit adtad, kérünk Téged hű szolgálid: ezután se vond meg tőlünk gyámolító kezéd. Kérünk Téged: tartsd meg országunk kormányzó elnökét – Kossuth Lajost – világosítsd elméjét, hogy mindazt mi édes hazánkra nézve jó, megismerje, s válassza; szilárdítsd akaratját, hogy nemzetünk valódi javának előmozdításában ezután is állhatatos és kitartó legyen; vezérelj lépteit, hogy biztos úton haladjon az óhajtott sikerre.”¹⁰⁴ Még azok a lelkészek is, akik inkább Görgeit dicsőítették, amint tette azt Einhorn Ignác rabbi 1849. május 27-én Pesten tartott beszédében, végül a nemzetgyűlés, a kormány és a hadsereg mellett Kossuth Lajosra is áldást kértek.¹⁰⁵

Elszórtan arra is vannak adataink, hogy katolikus lelkészek hagyatékában Kossuthot éltető, illetve visszajövetelét váró versek, rigmusok voltak. A szabadságharc alatti tevékenységéért halálra ítélt és kivégzett Gonczeczky János mezőhegyesi katolikus lelkész vizsgálati anyagában például a terhelő bizonyítékok között található egy alkalmi költemény, amely az uralkodót és a császári csapatok magyarországi főparancsnokát gúnyolja, és Kossuth hatalomba történő visszatérésében reménykedik:

„Grosser Gott! und kleiner Kaiser,
Kost' das Fleisch schon 30 Kraizer.
Windischkrätz wach auf die Gassen
Sonst kosts [da]s Pfund Glei 12 Groschen.
O lieber Kossuth! kom[m] herein.
So wird's Glei 10 Kreuzer seyn.”¹⁰⁶

Horváth Pius piarista atya hagyatékában megtalálható Sárosi Gyula „Farsangi dal”-ának egy változata, amely eltér mind Sárosi eredeti verziójától, mind pedig Vikár Béla 20.

¹⁰² 1848–1849. A szabadságharc és forradalom története. Szerkesztette Hermann Róbert. Budapest, 1996. 338–339.

¹⁰³ Ponyvára került arany trombita az örök igazság parancsolatjára mondvacsinálta Sárosi Gyula. Bevezette és jegyzetekkel ellátta Bisztray Gyula. Budapest, 1951. 140.

¹⁰⁴ Gyász-beszéd, melyet 1849-ik évi május 20-án a magyar nemzetnek Nagy-Sarlónál f. évi ápril 19-én nyert győzelemkor elesett hű fiaiórt, a Szeged szent dómei egyházban tartott engesztelő áldozat alkalmával mondott Szabados József, Szeged belvárosi plébános-helyettes. Szeged, 1849. 7–8.

¹⁰⁵ Kettős ünnep. Egyházi beszéd, melyet a heti ünnepkor (1849. tavaszutó 27) honunk függetlensége ünnepelésére tartott Einhorn Ignác. Pest, 1849. 16.; Einhorn Ignác (1825–1875) rabbi.

¹⁰⁶ HL Absz. ir., Pesti cs. kir. hadbírótság 1849–1/248. 396. fol.

század elején, csíkgyimesen gyűjtött alakjától. A leveret haza fájalmát távolról szemlélő Kossuth visszatérésének reménye öntött erőt a katolikus papság bizonyos rétegeibe is. A vers bennünket közelebből érintő versszaka így szól:

*„Kossuth az Isten második fia,
Külföldön érzi: mint nyög Hunnia;
De majd eljövend mint Messiásuk
Addig is lányok, csak táncoljatok.”¹⁰⁷*

A császárpárti prédikációk ugyanebben az időszakban azt sugallták a híveknek, hogy 1848 tavaszán Kossuth vezetésével orozta el a magyar szabadelvű ellenzék azokat a jogokat, amelyek az uralkodót illetik. Ennek következtében a király jogait és esküjét nem tudta megvédeni, de természetesen nem hagyta annyiban a dolgot: „A háború, a legszomorúbb háború kezdődött meg” – emlékezett vissza az eseményekre 1849. szeptember 2-án Jakob Koller szervita atya. A lázadók nem tisztelték sem a személyt, sem a tulajdont. Rablás és tűz jelezte útjukat. Nyilvánosan hirdették, hogy a gazdagság lopás. A királyhű személyeket kivégezték. A gondviselés megmentette az országot, s most mindenkinek hűségesen kell engedelmeskedni az előljáróknak, azaz a császári hatóságoknak.¹⁰⁸ Az ilyen jellegű, gyakorlati világi hatóságok által elrendelt prédikációk ugyanakkor kevésbé hatottak azokra, akik a szabadságharcban valamilyen szerepet játszottak.

A felidézett prédikációk alapján úgy véljük, a Kossuth-kultusz kialakulásában a magyarországi egyháziak is szerepet játszottak. A politikai propagandának ez az adott korban, a késői jozefinizmus korában teljesen elfogadott módja volt. Időben elsőként a debreceni reformátusság köréből van adatunk arra, hogy Mózes és Kossuth szerepét párhuzamba állították, de hamarosan a többi felekezetek lelkészei is hasonló, sőt esetenként radikálisabb állításokat is megfogalmaztak. A Kossuth-kultusz tehát a lelkészek vonatkozásában sem köthető egyetlen felekezethez, annak erősödése számos tényező bonyolult egymásra hatásának az eredménye. Az ország vezetőjének politikai teljesítménye mellett a kultusz kialakulásához hozzájárult Kossuth biblikus műveltsége, illetve a háborús propaganda is. A magyarországi lelkészek szerepe jelentős volt ebben a propagandában, hiszen ők álltak napi kapcsolatban azzal a vallásos, és többségében vidéki lakossággal, amelyik egy efajta kultusz befogadására leginkább alkalmas volt. Figyelemre méltó az is, hogy egyes lelkészek hagyományában a Kossuth-kultuszra utaló szövegek is találhatóak. Ugyanakkor arra is fény derült, hogy a magyarországi háborús propagandában a lelkészek szerepét mindig a világjakéval együtt kell vizsgálni és értékelni. A felidézett prédikációk egyúttal azt is bizonyították, hogy a különböző felekezetek lelkészeit milyen nagy mértékben foglalkoztatták 1848–49-ben a polgári átalakulás kérdései.

¹⁰⁷ MPRL For. 0-4. V 73/10.; A vers eredeti változata: „Kossuth az Isten második fia, / Külföldön érzi mint nyög Hunnia; / De majd eljő még Messiásokat, / Addig... ti lányok csak táncoljatok.”

¹⁰⁸ Koller 1–16.

ZAKAR, PÉTER

“Kossuth – The Hungarian Moses.”
The Hungarian liberal clergy’s image of Kossuth in 1848–49

In this study, the author investigates the role of the Hungarian clergy in the formation of the Kossuth cult. The Stalinist view of history excluded the possibility of such studies despite the fact that Kossuth was positively featured in a considerable number of contemporary religious sermons. Our first record about the parallel established between Moses and Kossuth is from among the clergy of Debrecen, soon to be followed by similar, sometimes more radical statements from other denominations. The intensification of the Kossuth cult was the result of the intricate interplay of several factors. Besides the political achievement of Kossuth as leader of Hungary, his biblical education as well as the war propaganda contributed to the development of his cult. The role of the Hungarian clergy is significant in this propaganda because they were in daily contact with the religious people, mainly from the provinces, who were most open to the reception of such a cult. Liberal clergymen endowed Kossuth with almost god-like features, thereby mobilizing their believers for the cause of the freedom fight. It is also remarkable that in the heritage of some ministers materials can be found about the Kossuth cult. At the same time, when examining the war propaganda in Hungary, the role of the ministers is always to be examined and assessed together with lay people, since the war propaganda in 1848–49 permeated the entire Hungarian society.